

مزایا و معایب فضای مجازی در تربیت معنوی

امیرحسین مهدی مقدم^۱، شقایق جمشیدی عزیزآبادی^۲ و زهرا رهسپار^۳

^۱دانشجوی کارشناسی رشته آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان امام رضا(ع) اندیمشک
^۲دانشجوی کارشناسی رشته آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان پردیس فاطمه زهرا(س) اصفهان
^۳دانشجوی کارشناسی رشته آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان پردیس فاطمه الزهرا(س) اصفهان

چکیده

هدف اصلی این مقاله بررسی مزایا و معایب فضای مجازی در تربیت معنوی می باشد. مولفه های مورد بررسی معنویت، تربیت، فناوری اطلاعات و ارتباطات، فضای مجازی و اینترنت، مزایا و معایب فضای مجازی هستند. این پژوهش به بررسی فضای مجازی و خواستگاه غربی داشتن و تضاد فرهنگی و مزایای فضای مجازی و علت حذف نشدن این محیط و همچنین مشکلاتی که این فضا ایجاد می کند پرداخته شده است همچنین در ارتباط با تربیت معنوی و ضرورت پرداختن به این نوع تربیت که بفهمیم بشر امروز گرفتار دشمنانی شده که هر روز تلاش بیشتری می کنند تا او را از معنویت الهی دورتر کنند و دلش را کور و او را در ظلمت های تزیین شده، غرق نمایند. این مقاله از نوع مروری_کتابخانه ای می باشد و برای گرد آوری مطالب آن از مقالات مرتبط با این موضوع استفاده شده است. یافته های این بررسی مزایا و معایب فضای مجازی را بر می شمارد و همچنین بیان می کند که با استفاده بهینه و مناسب از فضای مجازی می توان جلوی آسیب های آن را تا حد زیادی گرفت.

کلیدواژه ها: تربیت، معنویت، فضای مجازی، مزایا و فرصت ها، معایب

مقدمه

نسل کنونی در شرایطی است که استفاده از رایانه به خصوص اینترنت- که فضای مجازی را وارد زندگی بشر کرده - در زندگی شان اجتناب ناپذیر می باشد. ریشه ی این شبکه ی عظیم جهانی به دهه ی ۱۹۶۰ باز می گردد که پنتاگون برای انجام پروژه ی تحقیقاتی سرمایه گذاری نمودند. تاثیر گذاری اینترنت روز به روز روبه افزایش است. اینترنت به علت دارا بودن ویژگی های خاصی اعم از صرفه جویی در زمان و هزینه، چند رسانه ای بودن، تعامل دو سویه و... توجه همگان به خصوص کودکان را بسیار به خود جلب کرده است تا حدی که استفاده از سرگرمی های قدیمی از جمله لی لی، فوتبال، قایم موشک و ... به کمترین میزان خود رسیده است و رقیبی برای والدین و مربیان محسوب می گردد و می تواند مربی را از بستر های تربیتی آنان جدا سازد. درباب رابطه دین و فناوری، تألیفاتی صورت گرفته است که یکی از مهمترین آنها کتاب دین و تکنولوژی در قرن بیست و یکم است که توسط جرج در سال 2006 نوشته شده است و به بررسی رابطه فناوری و دین و چالش های پیش روی آن پرداخته است. از نظر نویسنده امکان هم افزایی میان دین و فناوری وجود دارد.

تاثیر و پیامدهای مثبت و منفی فضای مجازی بعنوان یک پدیده نوین در اجتماعات انسانی در حال گسترش است. هر روز از سوی صاحب نظران و رسانه ها نقش مثبت اینترنت و فضای مجازی در توسعه اقتصادی و نقش منفی آن در توسعه فرهنگی برجسته سازی می شود. انسان بر اساس طبیعت ذاتی خویش احتیاج به برقراری ارتباط دارد، واز آغاز برای برقراری ارتباط و رساندن پیام خود به دیگران، شیوه های گوناگون را به کار برده است؛ از اشاره های رمزگونه اولیه گرفته ، تا استفاده از پیشرفته ترین وسایل ارتباطی مدرن امروزی. رسانه ها و وسایل ارتباط جمعی که در گذشته دارای رشدی کند و ناچیز بوده، در عصر حاضر با تحول چشم گیری روبه رو شده اند؛ به گونه ای که عصر حاضر را «عصر اطلاعات و ارتباطات» می خوانند؛ آن هم ارتباط جوامع انسانی ؛ یعنی ارتباط بین کالا، سرمایه، فرهنگ و اعتقادات که به آسانی از مرزهای جغرافیایی می گذرند و وارد قلمرو دیگر جوامع می شوند. هم چنین عصر حاضر را «عصر جریان های اجتماعی و تحول» نیز نامیده اند؛ تحول در عقاید، انگاره ها، پیام ها و ارزش ها . در چنین برهه ای از زمان که فضای مجازی جهان را به دهکده ای کوچک مبدل کرده و مردم جهان را از کوچک و بزرگ با فرهنگ و باورهای متفاوت با یکدیگر مرتبط نموده، مباحث تربیتی فرزندان را با چالش روبه رو ساخته است آنچه در این عصر برای والدین مهم است آشنایی با مبانی تعلیم و تربیت و توجه به چالش های تربیتی این ابزار مدرن است(ترابی زاده، ۱۳۹۹: ۹۸)

براساس مطالعه محقق درباب پیشینه موضوع پژوهشی، موارد زیر احصا شده است: سلحشوری در پژوهشی به موضوع « حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی»(۱۳۹۰) پرداخته است؛ نتایج این تحقیق حاکی از رابطه تنگناک بین سه مفهوم تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی می باشد و می توان گفت که غایت تربیت اخلاقی، تربیت معنوی است و غایت تربیت معنوی، تربیت دینی است. بختیاری و مجیدی در مطالعه ای با عنوان « تعیین اثر بخشی دوره های تربیت و تعالی معنوی کارکنان»(۱۳۹۶) به این نتیجه رسیده اند که میزان تأثیر دوره های تربیت و تعالی معنوی بر کارکنان قرارگاه بیش از حد متوسط می باشد. مصباحی جمشید نیز در پژوهشی تحت عنوان « مسائل تربیت دینی در فضای مجازی و نحوه ی مواجهه با آن »(۱۳۹۸) به این نتیجه رسیده است که نتایج پژوهش حاکی از این است که بدون پرداختن به امور نظری که حکم مبنا را دارند، نمی توان با مسائل کاربردی تربیت در بسترهای جدید آن مانند فضای مجازی به درستی مواجه شد.

معنویت:

معنویت از نظر لغوی به معنای وجود معنا و هر آنچه مادی نباشد، شامل آن چیزهایی است که راجع به باطن شخص و روح او باشد. معنی مقابل ظاهری و مادی است. این کلمه در قرآن عیناً وجود ندارد.

در قرن بیست و یک معنویت با بحران مواجه شده و رویکرد تربیت دینی به چالش کشیده شده است. بحران معنویت و اخلاق در این عصر تضعیف ایمان، اعتقاد، عواطف و احساسات است. برای پرکردن خلأ ناشی از معنویت، انسان عصر حاضر با اتکاء به علم و باورهای پیشینیان عصر مدرنیته به انسان محوری و جایگاه او و توجه بیشتر به جنبه عقلانی او و توجه به دین

انسان به عبارتی سکولاریزم و تربیت لیبرال پناه برد و دین و حیانی را نقض نموده است. به سخن دیگر انسان عصر کنونی خود را بی نیاز از ارتباط با عالم ماوراء دانسته و می داند (یداللهی فر، فقهی، سیفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۶)

معنویت از ریشه ی یونانی و عبری واژه ی spirit به معنای تصور حرکت نا محسوس هوا گرفته شده است و یا به قول جان گوسپل، چیزی شبیه به باد که وزیدنش خوشایند است و صدایش را می شنوید، ولی نمی توانید بگویید که از کجا می آید و به کجا می رود. واژه ی spirit از ریشه ی یونانی spiritus به معنی نَفَس گرفته شده است و در فرهنگ آکسفورد به معنای حیات بخشی است و می توان گفت که با این باور که خداوند روح خودش (روح حیات) را در بشر دمیده، سازگار است. بنابراین، روح یک نیروی اتحاد بخش انسان است که در تمام انسانها مشترک است و حالت هایی مانند درک ابدیت، احساس آرامش، سرور و شادی، رشد معرفت و آگاهی، رهایی از ترس از مرگ، احساس یقین، اشراق، احساس دگرگونی و یکی شدن با دیگران و شاید هزاران نوع احساس دیگر را بتوان بخشی از آثار بعد معنوی در انسان فرض کرد، اما با این که معنویت مبهم و اسرار آمیز است، با آن چه که پویا و حیات بخش است، در ارتباط است. بنابراین، مرکز و قلب معنویت یک حالت اسرار آمیز و پویایی دارد که می توان گفت که دارای یک بعد غیر مادی و ماورایی است و در پی یک معنا و وجودی مافوق تجربه است (سلحشور، ۱۳۹۰: ۴۴)

شهید مطهری: معنویت را شناخت خدا و ماورای طبیعت و ایمان به آن میدانند و انسان را شایسته ترین آیت و دروازه برای پرداختن به معنویت و ایمان به غیب و ملکوت معرفی می کند (بختیاری، مجیدی، ۱۳۹۶: ۵۹)

افلاطون برای جهان معنوی بالاترین ارزش را قائل است، اساس و بنیان تربیت را بر پایه روح و معنویت قرار می دهد و هدف غایی تربیت را تربیت معنوی می داند، اما راه تحقق تربیت معنوی را تربیت اخلاقی می داند و بر این باور است که تربیت را باید از تربیت اخلاقی شروع کرد. افلاطون دوره ی کودکی را دوره های بسیار حساس می داند که در این دوره، یادگیری همانند نقشی بر لوح پایدار می ماند. افلاطون بر این باور است که تربیت درست محقق نمی شود، مگر این که در ابتدا زمینه ی بروز صفات و فضائل اخلاقی فراهم شود و ردایل به خوبی تشخیص داده شوند. بنابراین، افلاطون با تربیت اخلاقی شروع می کند و در امر تربیت اخلاقی، با تربیت هنری و روش هایی مانند داستان، نمایش، شعر، موسیقی و ... شروع می کند و باور دارد که نباید به کودکان داستان ها و افسانه های دروغ گفته شود. همچنین، نباید نسبت های ناروا به خدایان داده شود زیرا کودکان نمی توانند استعاره را از غیراستعاره تشخیص بدهند و آنچه که در این دوره به کودکان گفته می شود، بسیار ماندگار است، پس بهتر است که نخستین داستان هایی که برای کودکان گفته می شود، بیشتر برانگیزنده و مشوق تربیت اخلاقی باشند. افلاطون مضمون تربیت هنری زمان خود را مورد نقد قرار می دهد و باور دارد که مضمون داستان ها نباید موجب ترس و وحشت افراد از مرگ شود و یا این که این داستان ها نباید گریه و خنده ی مفرط، حرص، شهوت و ظلم را تشویق کنند بلکه باید بیشتر مروج راستی و خویشتن داری باشند (سلحشوری، ۱۳۹۰: ۴۸).

تربیت

تربیت مفهومی هنجاری است و با حالت های طبیعی سر و کار دارد. تربیت را درباره ی گیاه، حیوان، انسان و ... داریم که در جاهای مختلف به کار می روند و هر جایی دارای معنای خاصی است و این معنای خاص نیز وابسته به موضوع تربیت می باشد. در واقع برای بیان تعریف دقیق و مطلوبی از تربیت باید تعریف مان از انسان مشخص شود؛ که تربیت انسان نیز متناسب با آن یعنی فراهم آوردن شکل مطلوب که معنای اجمالی تربیت است مشخص می گردد و این مطلوبیت وابسته به موجودیت انسان می باشد.

تعلیم و تربیت آدمی کاری پر ارج و در عین حال وقت گیر است و نتایج قطعی و نهایی آن نسبتاً دیر آشکار می شود. ارجمندی آن، از آن جهت است که آدمیت آدمیزاد، به چگونگی تربیتش بستگی دارد. اگر در شرایط مناسبی پرورش یابد به خیل نیکان می پیوندد؛ و اگر تربیت وی مورد غفلت واقع شود، چه بسا که از حد حیوان نیز فروتر می رود. وقت گیری آن نیز به این علت است که آدمیزاد یا مورد تربیت، موجودی بالقوه است و در آغاز زندگی جز به صورت آدمی نیست و نه تنها زمان نسبتاً دراز طول می کشد تا در پرتو تدابیر تربیتی مناسب آدمی خو شود، بلکه آمادگی وی برای قبول لوازم آدمیت نیز امری تدریجی

است و تحقق آدمیتش در هر مرحله در گرو تحقق نسبی آن در مراحل قبل می باشد (بدالهی فر، فقهی، سیفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۷)

از نظر شهید مطهری تربیت، "پرورش دادن و به فعلیت درآوردن استعدادهای درونی است که بالقوه در یک شیء موجود است؛ از این رو، کاربرد واژه تربیت فقط در مورد جانداران صحیح است؛ زیرا غیر جانداران را نمی توان به مفهوم واقعی پرورش داد آن طور که یک گیاه یا حیوان و یا یک انسان را پرورش می دهند. از همین جا معلوم می شود که تربیت باید تابع و پیرو فطرت، طبیعت و سرشت شیء باشد. اگر بنا باشد یک شیء شکوفا شود، باید کوشید تا همان استعدادهایی که در آن هست بروز کند. بنابراین تربیت انسان به معنای پرورش دادن استعدادهای اوست و این استعدادهای در انسان عبارت است از: استعداد عقلی (علمی و حقیقت جویی)، استعداد اخلاقی (وجدان اخلاقی) بعد دینی (حس تقدیس و پرستش)، بعد هنری و ذوقی یا بعد زیبایی، استعداد، خالقیت، ابتکار و ابداع (بختیاری، مجیدی، ۱۳۹۶: ۵۷)

تربیت، فرایند تعاملی زمینه ساز تکوین و تعالی پیوسته هویت متربیبان است به صورتی یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی به منظور هدایت ایشان در مسیر آماده شدن برای تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد (بختیاری، مجیدی، ۱۳۹۶: ۵۸)

در عصر حاضر تربیت دینی به عنوان یک رویکرد مبنای پذیر و بنیادگرا به تربیت، در رویارویی با آنچه بنیادگریز و تکثرپذیر است؛ یعنی فضای مجازی، دستخوش مسائل تازه ای می شود که پرداختن به آن اهمیت وافر دارد. مسائلی از قبیل:

۱. مرجعیت نهایی؛ باتوجه به اینکه در فضای مجازی زبان جایگزین عقل می شود، نتایج این جایگزینی برای تعلیم و تربیت دینی متحول کننده است. اینکه زبان ماورایی وجود نداشته باشد که نقش مرجعیت را در موقعیت های کثرت اطلاعاتی برعهده بگیرد، در تقابل آشکار با بنیان دینی برای تربیت است.

۲. چالش ساخت زدایی برای تربیت دینی؛ این چالش به دلیل تغذیه فضای مجازی از سرچشمه ی پست مدرنیسم ایجاد می شود. فضای مجازی بستر ظهور ساخت زدایی است، زیرا «تجهیزات ارتباط بین فردی در اینترنت نسبت به پیوندهای محکم حالتی خنثی دارند یا به جای ارتقا آنها را تضعیف میکنند»^۳. چندرسانه ای بودن فضای مجازی؛ فضای مجازی می تواند حاوی پیام هایی متفاوت از جنس های متفاوت باشد، مرزبندی در این فضا وجود ندارد، سرشار از هویت های سیالی است که به نوعی خلق الساعه اند؛ همانطور که شری ترکل می گوید: «ما در آستانه میان دنیای واقعی و دنیای مجازی زندگی میکنیم، از جای پای خود مطمئن نیستیم و همچنانکه پیش می رویم خود را کشف میکنیم؛ این فضا با قدرت زیاد موازی با فضای واقعی در حال حرکت و اثرگذاری بر زندگی انسان هاست.

۴. تغییر رهیافت ها برای تربیت دینی مطلوب؛ اطلاعات در فضای مجازی دائم در حال تعویض چهره و دگرگونی هستند و این ویژگی می تواند مانع استخراج اهداف تربیتی ثابت از آن فضا گردد؛ زیرا شالوده شکنی در این فضا قالب فرهنگی و بافت تربیتی را درهم می ریزد، آن را بازنگری می کند و به آن ماهیت سیال می دهد؛ اگر چه ویژگی درتحرک بودن برای تحقق تعلیم و تربیت مطلوب، مؤثر و محرک است، اما چندریختی بودن آن در فضای مجازی، تربیتی ناهمگون را منجر می شود. مسائلی از این قبیل، فضای مجازی را در بستر ایده فراگیر جهانی شدن به مجموعه ای از فرصت ها و محدودیت ها برای تربیت دینی تبدیل کرده است؛ درواقع تعامل اطلاعاتی در فضای مجازی تأثیرات جدی در نمود کلی تربیت در جامعه دارد (مصباحی جمشید، ۱۳۹۸: ۹۳).

از منظر علامه طباطبایی که دیدگاهی دینی است، تربیت معنوی فرایند تجرد نفس، متناسب با فطرت ربوبی انسان است که در پی تقویت میل، تفصیل معرفت و انجام عمل متناسب با آن است (شمشیری، رحیمیان، تجلی اردکانی، ۱۳۹۸: ۳۲۴). ضرورت پرداختن به این نوع تربیت آنگاه جلوه بیشتری می یابد که بفهمیم بشر امروز گرفتار دشمنانی شده که هر روز تلاش بیشتری می کنند تا او را از معنویت الهی دورتر کنند و دلش را کور و او را در ظلمت های تزیین شده، غرق نمایند (بدالهی فر، فقهی، سیفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۱۰)

فناوری اطلاعات و ارتباطات

منظور از فناوری کاربرد علوم و یافته های علمی در عمل با استفاده از رویه ها و مطالعات منظم و جهت دار برای ارضای خواسته های مادی است و غالباً با اختراعات و کاربرد وسایل و تجهیزات در ارتباط است. فناوری دانستن چگونگی انجام کار و فرایند اخلاقی است که در آن ابزار منابع و نظام ها برای حل مساله بکار گرفته می شوند تا کنترل انسان را در محیط طبیعی افزایش دهند و شرایط زندگی انسان را بهتر سازند (ترابی زاده، ۱۳۹۹: ۱۰۰).

کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در جهان معاصر با سرعت فزاینده ای در حال گسترش است و همه ابعاد زندگی از جمله تعلیم و تربیت را در شکل های متفاوت آن دچار دگرگونی کرده است. توسعه فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی در برنامه های نظام آموزش و پرورش گام های موثر و ماندگاری است که می تواند تحول کیفی اهداف، برنامه ها، روشها، شیوه ها و در نتیجه اثر بخشی آموزش و پرورش را به دنبال داشته باشد. پیش بینی می شود با توسعه فناوری ارتباطات و اطلاعات رویه های دیرینه و مشکلات لاینحل، از قبیل امور کاربردی آموزش و پرورش، تمرکز روی توانایی و نیازهای فراگیران، نهادینه کردن دانش آموز محوری به جای کلاس محوری و تغییر نقش معلم به عنوان راهنمای دانش آموزان و نهایتاً اصالت بخشیدن به آموزش مادام العمر محقق خواهد شد؛ اما آنچه در این میان حلقه مفقود شده تفکرات آموزشی را تشکیل می دهد و توجه به آن حایز اهمیت است دقت در به کاربرد مثبت یا منفی فناوری های اطلاعات و ارتباطات در نظام آموزش و پرورش می باشد (ترابی زاده، ۱۳۹۹: ۹۹). بنابراین می توان اینگونه برداشت کرد که فضای مجازی دارای پیامد های مثبت و منفی است که نوع استفاده از آن نوع مثبت بودن یا منفی بودن پیامد را مشخص می کند. از پیامد های مثبت آن می توان به تغییر شیوه سنتی و معلم محور به تدریس و یادگیری فراگیر محور با استفاده مریبی از فناوری اطلاعات و ارتباطات اشاره کرد.

دانش آموزان از همان سال های اولیه تحصیل باید بدانند که فناوری یعنی تلاش آدمی، خواه این تلاش ها (فناوری ها) توسعه کیفی انسان ها را فراهم کند و خواه جامعه را به نابودی بکشاند، چیزی است که به تصمیم خود انسان ها بستگی دارد. ضمن اینکه در مدرسه از دانش و اطلاعات لازم درباره نظام و منابع مورد مصرف آنها بحث می کنند باید در همان حال نیز شیوه های شناخت، توسعه، بهره گیری مفید و چگونگی کنترل فناوری ها را به دانش آموزان یاد داد تا از همان دوران کوودکی در برابر فناوری های جدید با مسئولیت ها ارزش های اخلاقی و انسانی خود به خوبی آشنا شوند. آموزش های مدرسه ای سبب می شود که دانش آموزان در آینده بهنگام طراحی و تولید هر گونه فناوری ابتکاری نخست درباره هدف و نتایج آن بدرستی بیندیشند و به توسعه کیفی جامعه علاقه مند شوند (ترابی زاده، ۱۳۹۹: ۱۰۰).

فضای مجازی

فضای مجازی یا همان اینترنت، یک تخصص میان رشته ای است که جهت ایجاد امکان ارتباط از راه دور، دسترسی به اطلاعات و جلوگیری از انباشت و انحصار آن مورد استفاده قرار می گیرد. واژه ی فناوری اطلاعات اولین بار از سوی لیویت و وایلز در سال ۱۹۵۸ به منظور بیان نقش رایانه در پشتیبانی از تصمیم گیری ها و پردازش اطلاعات در سازمان ها به کار گرفته شد (متربی زاده، ۱۳۹۹: ۱۰۱). گیبسون نیز فضای مجازی را برای توصیف فضایی به کار می برد که اولاً تخیلی است و ثانیاً از اتصال رایانه هایی که متصل و مرتبط کننده تمام منابع اطلاعاتی به هم هستند، به وجود آمده است (مصباحی جمشید، ۱۳۹۸: ۹۰).

جامعه شناسان ضمن ملاحظه تغییرات نامحسوس که در شرایط متعارف فرهنگ هر جامعه ای رخ می دهد؛ عوامل تغییرات فرهنگی سریع را مورد توجه قرار می دهند. اینترنت به افراد میدان می دهد تا عقاید، نظریات و ارزش هایشان را به دیگران عرضه کنند و به این ترتیب به آن ها امکان می دهد که بهترین بهره را از این ابزار ببرند (تاجیک، کاظمینی، ۱۳۹۳: ۱۸).

اینترنت در جامعه مدنی امروزی، تحول عمده ای ایجاد کرده است و شهروندی فعال و گسترش اینترنت، رابطه ی بین فرهنگ و سیاست را تغییر داده است؛ به گونه ای که برخلاف جامعه تک فضایی گذشته، اطلاعات همه جا و به همه شکل در دسترس همگان قرار دارد و شبکه های اجتماعی در ساختار اجتماعی «جامعه شبکه ای» فرصت جدیدی پیش روی جامعه ی معاصر قرار داده اند و به کاربران امکان می دهند که در قالب پروفایل های شخصی و در پیوند با سایر کاربرانی که در آن شبکه

حضور دارند به ارتباط و تبادل اطلاعات بپردازند (عسکری، شاه قاسمی، ۱۳۹۹: ۳۰۴). بارت می گوید: اینترنت اقیانوس جهانی اطلاعات و خدمات است. از نقطه نظر فنی، اینترنت می تواند مجموعه ای از مکانیسم ها، استانداردها و تبادل های اطلاعاتی باشد که به کل دنیا و کاربران اینترنت اجازه مشارکت در کسب و ارسال اطلاعات را می دهد (سجادی، ۱۳۹۵: ۲۸). میزان پایبندی غیرکاربران به باورهای دینی بیشتر از کاربران است و میزان التزام کاربران اینترنت به اخلاق دینی بیشتر از غیرکاربران است (مصباحی جمشید، ۱۳۹۸: ۸۹). هابرماس، اولین گام برای رویارویی با شرایط جدید را رسیدن به یک «خودفهمی و خودآگاهی» (همان) از جامعه می داند، تا بتوان بسترسازی های مناسب برای رویارویی با تغییراتی که فناوری های نوین بر جامعه و نهادهای اجتماعی تحمیل می کنند، فراهم شود تا هزینه های تحمیلی بر جامعه به حداقل برسد (شیخ انصاری، ۱۴۰۱: ۴).

بنابراین می توان فضای مجازی را تعاملاتی شامل: برقراری ارتباطات، تولید، نشر و دریافت اطلاعات دانست که توسط کاربران در بستر شبکه های ارتباطی - اطلاعاتی انجام می گیرد. بی شک رشد و جایگاه اینترنت و فضای مجازی در زندگی روزمره افراد قابل چشم پوشی نیست و توسعه در زمینه های اقتصادی، فرهنگی، علمی و ... در آینده نیز با این موضوع گره خورده است و بدون آن امکان پذیر نیست. به خوبی آشکار است با موبایل هوشمند تا شبکه های اجتماعی مجازی ارتباط نزدیکی برقرار کرده است به همین دلیل این موضوع برای سو استفاده بعضی اشخاص برای آسیب رساندن به جامعه و دین مورد استفاده قرار می گیرد. فضای مجازی نیز مانند بسیاری از موضوعات دیگر دارای مزایا و معایبی است که به بررسی آنها خواهیم پرداخت هرچند بیان پیامد های منفی اینترنت به معنای نفی آن نیست. اینترنت مانند تیغ دولبه ای است که با آموزش صحیح و فرهنگ سازی، می توان استفاده ی درستی از آن داشت و همچنین این فضا تحمیل شده نیست افراد به صورت اختیاری از آن بهره می گیرند. در صورتی که استفاده درستی از این فضا نشود، آموزش غیر اصولی باشد سبب آسیب به افراد به خصوص کودکان که هنوز به بلوغ فکری نرسیده اند می شود.

مزایای فضای مجازی

استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در تعلیم و تربیت منجر به کاهش محدودیت های یادگیری، تقویت برابری فرصت ها، تربیت نیروهای انسانی متناسب با عصر دانش و اطلاعات، کارآیی و بهره وری در آموزش و پرورش، کسب مهارت های جدید تدریس در مربیان، این تحولات می تواند جز پیامدهای مثبت فناوری باشند (ترابی زاده، ۱۳۹۹: ۱۰۱). آموزش الکترونیکی نسبت به آموزش سنتی دارای مزایای عمده ای است. انعطاف پذیری و حذف تردد های بی مورد و پرهزینه در دوره های آموزش از مهم ترین آنها به شمار می رود (شاه بیگی، نظری، ۱۳۹۰: ۴۹).

۱۲ مولفه شاخص فرصت:

-آثار چشمگیر در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی

-ارائه خدمات گسترده و مفید به مردم

-پیشرفت همه جانبه کشور

-بزرگترین نماد تحول جهانی

-تأثیر در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، امنیتی و دفاعی کشور

-برطرف نمودن نیازهای واقعی و متراکم کشور از طریق این فضا

-ارتقاء جمهوری اسلامی ایران به قدرت سایبری در طراز قدرت های تأثیر گذار جهانی

-ترویج هنجارها، ارزش ها و سبک زندگی اسلامی ایرانی

-بهره گیری از فرصت اشتغال زایی و رونق محتوا، خدمات و تجارت

-ترویج حرف درست و معارف اسلامی

-تولید محتوای اسلامی متقن و جذاب (الوندی، سلیمانی، ۱۳۹۵: ۴۹).

می توان نتیجه گرفت یکی از پیامدهای مثبت این فضای مجازی این است که افراد در هر کجا و در هر زمانی می توانند اطلاعاتی که نیاز دارند را کسب کنند و این فضا به دلیل تولید محتواهای صورت گرفته شده و تصاویر موجود در آن دانش آموزان به خصوص در سنین دبستان را به سمت خود می کشاند و سبب گوش دادن آن ها و یادگیری بهتر آنان می گردد و محیطی خلاق و فعال و تعاملی را ایجاد می کند سبب کاهش هزینه رفت و آمد می گردد در حفظ محیط زیست به دلیل کاهش رفت و آمد موثر است همچنین اطلاعات با سرعت بالایی به روز رسانی می شود و یادگیری الکترونیکی جهانی است. مزایای ذکر شده در بالا سبب شده است که فضای مجازی جز لاینفک زندگی بشر در جهان گردد.

معایب فضای مجازی

امروزه با آسان شدن برقراری ارتباط از طریق تلفن و نماير و اينترنت و.. ديگر زحمت ديدارها و ملاقات هايي كه در گذشته منشأ تبلور احساسات و عواطف بين افراد مي شد كم شده است و اين محدوديتي است كه ابزارها (رسانه ها) در جامعه ايجاد نموده اند. رسانه ها به مرور به درون خانواده هم راه مي يابند و بر ساخت آن تأثير مي گذارند. كازينو معتقد است: رسانه ها به دو صورت اعتقادات ما را دگرگون مي سازند. اول، وسوسه مقاومت ناپذير رسانه هاي همگاني است كه ما را به نوعي گرفتار مي كند و به مشاركت مي كشاند. دوم، سيل اطلاعاتي است كه به وسيله رسانه ها جاري مي شود و اگر همه را هم باور نكنيم ولي به مرور از برخي اعتقادات خود دست برمي داريم (ترابي زاده، ۱۳۹۹: ۱۰۸). دسترسي آسان به فضای مجازی به خودی خود بد نیست بلکه مانند هر وسیله دیگر استفاده ی سو از آن خطر آفرین می گردد، افزون بر مزیت فضای مجازی، چون کودکان به اندازه ی کافی سواد آن را پیدا نکرده اند بیشتر به دنبال بازی های آن می روند بازی هایی که از هدف ساخت آنها هیچگونه اطلاعاتی ندارند و اکثراً موجب اتلاف وقت و خشونت آنان می گردد (گودرزوند چگینی، ۱۴۰۰: ۲). نگرانی عمده استفاده از آموزش مجازی دور شدن از روابط انسانی و حرکت به سوی دنیای مجازی است. کاهش ارتباط رو در رو با معلم باعث اضطراب در بعضی از فراگیران می شود. برنامه های آموزشی کنونی از کیفیت لازم برخوردار نیست. عدم وجود زیر ساخت های لازم برای آموزش مجازی با کمک اینترنت از قبیل محدودیت در پهنای باند که باعث کارایی کمتر در صدا، ویدیو و تصاویر متحرک می باشد و اینها باعث اتلاف وقت زیادی می شود (شاه بیگی، نظری، ۱۳۹۰: ۵۱).

به تعبیر ریتزر فناوری های پیشرفته، مسائل اجتماعی خاصی برای ملت های کمتر توسعه یافته ایجاد می کنند، از جمله این فناوری های پیشرفته می توان به رایانه، اینترنت و تلفن های همراه اشاره کرد که مسائل و آسیب هایی در اثر سوء مصرف و سوء استفاده از کاربردهای آنها برای، نوجوانان، جوانان خانواده ها و جوامع به وجود می آورد (عباسی شوازی، معینی، پوردیان، ۱۳۹۷: ۸۰). روابط شبکه ای و کثرت فرهنگی، نقش ارزش ها و هنجارهای وابسته به محل سنت و خانواده را تضعیف می کند. همچنین انتخاب های گسترده و پر ابهام زیادی در پیش روی کنشگران قرار می دهند که میزان اشتباه آنها را بیشتر می کند (شیخ انصاری، ۱۴۰۱: ۴).

مظفری و کوشا در پژوهش خود مشکلات و آسیب های ناشی از استفاده از فضای مجازی در خانواده را اینگونه بر می شمارند:

- ۱- مشکلات اعتقادی معرفتی (وارد کردن شبهات در دین یا تمسخر و استهزاء بزرگان دینی و ...): دشمنان اسلام با ایجاد سردرگمی و بحران معرفتی اخلاقی در جوانان و القای فرهنگ و عقاید بیگانه بر ایشان در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی، جنگ نرم به راه انداخته اند.

- ۲- مشکلات روحی (ناراحتی و افسردگی، تشویش و اضطراب، عدم اطمینان و آرامش و ...): در عصر حاضر با نفوذ زیاد اینترنت و فضای مجازی به زندگی و هجوم اخبار و اطلاعات، ممکن است افراد دچار اضطراب شوند؛ چون بسیاری از مطالبی که در این فضا منتشر می شود، با بزرگ نمایی مشکلات، آن ها را همیشگی و حل نشدنی جلوه می دهد.

- ۳- مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه: حفظ بنیان خانواده در گرو پایبندی به اخلاق است و اخلاق نیز وابسته به ایمان است. فرد بی ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته های نفسانی، گرفتار مفاسد اخلاقی می شود. الوندی و سلیمانی نیز در پژوهش خود معتقدند که دستگاه های الکترونیکی قابل حمل امروزه جزء لاینفکی از زندگی انسان شده اند، این وسایل که از آنها به ابزارهای الکترونیک شخصی نیز تعبیر می شود، به اعتقاد برخی از کارشناسان و پژوهشگران، انزوای دوری از گروه

دوستان و فامیل، خودکشی اینترنتی، سرقت اینترنتی، گرایش به سمت فضای تخیلی به صورت افراطی و فاصله گرفتن از واقعیت های جامعه و عدم سازگاری به آنها، پرسه زدن در سایت های بشدت غیراخلاقی و ضدارزشی و بویژه به چالش کشیدن هویت جوانان و نوجوانان در ابعاد جنسی، فکری، اخلاقی و دینی از جمله مهمترین آسیب های پدیده اعتیاد به فضای مجازی است که امروز دیگر آن را بیشتر به عنوان اعتیاد مدرن می شناسند.

از پیامدهای منفی فضای مجازی را می توان به موارد زیر اشاره کرد: افزایش خطر انزوای اجتماعی و دمیدن در تنور فردیت، زیر سوال رفتن اقتدار سنتی مربیان به عنوان منبع مطلق دانش و اطلاعات، سطحی بار آوردن متریبان و عادت دادن به کپی کردن اطلاعات، نبود روابط چهره به چهره مربی و متربی در نظام آموزشی (ترابی زاده، ۱۳۹۹: ۱۰۱) از دیگر پیامدها می توان به: کلاه برداری، آزار و اذیت و افترا، انتشار تصاویر و صحنه های نامناسب، پخش ویروس های کامپیوتری برای از کار انداختن کامپیوتر یا آسیب به آن، بمباران افکار جوانان، تهاجم همه جانبه فرهنگی از طریق این فضا، اعتیاد به این فضا، ایجاد روابط ناسالم، توهین، انتقام و کینه توزی و ترویج عقاید نادرست و غیر اخلاقی و مغایر با دین می توان اشاره کرد.

دانش آموزان در سنین نوجوانی با توجه به بی تجربگی و کم تجربگی، که پیاژه به آن اشاره می کند، و نیز ویژگی های خاص دوره نوجوانی، به شدت در معرض آثار منفی و مخرب اینترنت قرار دارند. این آثار سلامت جسمی و روانی آنان را مورد تهدید قرار می دهد و همچنین بین پیامدهای اینترنت و افت تحصیلی رابطه مستقیم وجود دارد (ترابی زاده، ۱۳۹۹: ۱۰۸). از جمله ویژگی های چالش برانگیز تربیت در فضای مجازی می توان به خواستگاه غربی داشتن آن، نامحدود بودن و غیر قابل کنترل بودن، تضاد فرهنگ ها در فضای مجازی، در خطر بودن حریم خصوصی کاربران، تشخیص ناپذیری هویت، جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی، سرمایه گذاری دشمن در جبهه فضای مجازی و جنگ نرم، آثار سوء فضای مجازی بر اخلاق کاربران و.. اشاره کرد (مظفری، کوشا، ۱۳۹۹: ۱۳)

با توجه به اینکه اینترنت سبب تامین بسیاری از نیازهای بنیادی افراد اعم کودک و نوجوان و بزرگسال می شود همین مسأله سبب کشش افراد به خودش می گردد تا حدی که این وابستگی می تواند سبب اعتیاد افراد به آن گردد. یکی از موضوعات مهمی که جز معایب و بسته به آگاهی افراد دارد و در این زمینه می توان به آن پرداخت جنگ های سایبری است به ویژه بشر امروز که گرفتار دشمنانی است که دست بر روی اعتقادات افراد گذاشته اند و سعی دارند افراد را تا حد امکان از معنویت دور کنند.

نتیجه گیری

به طور کلی می توان بیان داشت یکی از عواملی که به صورت مستقیم در تربیت نقش ایفا می کند محیط است این نقش می تواند سازنده یا مخرب باشد مربیان آموزشی و والدین باید برای سازنده بودن محیط آموزشی نهایت تلاش خود را داشته باشند تا جامعه به نتایج مثبتی برسد این امر در فرهنگ دینی اسلامی نیز به گونه ی قابل توجهی اشاره شده است در عصر کنونی با توجه به گسترش سریع محیط های مجازی و اینترنت سبب ایجاد محیط جدیدی تحت عنوان فضاهای مجازی شده است که افراد گوناگون به ویژه کودکان و نوجوانان را با خود مرتبط کرده و تاثیراتی خواه مستقیم و یا خواه غیر مستقیم بر آنها نهاده است. یکی از مسئله هایی که در این محیط وجود دارد خواستگاه غربی داشتن آن است که این موضوع به دلیل فرهنگ و عقاید مختلف با غربی ها سبب تاثیر پذیری از آنها می گردد و بعضی از افراد نیز در این محیط به دلیل پخش مطالب نامناسب و عکس ها و صحنه های نامناسب سبب آگاهی ناقص و اشتباه می شوند برای کاهش خطرات ناشی از این محیط باید فرهنگ سازی بهینه و درست از امکانات و فضای مجازی به خصوص به کودکان و نوجوانان برای استفاده از این محیط داده شود تا از آثار مخربی که ممکن است داشته باشد جلوگیری شود بررسی و بیان پیامدهای منفی این محیط به معنای حذف این از جامعه نیست به دلیل اینکه اولاً جز جدایی ناپذیر زندگی بشر شده است و در تمام نقاط جهان از آن استفاده می کنند و پیشرفت های مختلف در زمینه های گوناگون با یکدیگر به رقابت نیز می پردازند ثانیاً پیامدهای مثبت این محیط که یکی از مهم ترین های آن می توان به قابل دسترس بودن در هر زمان و مکان اشاره کرد نمی توان آن را حذف کرد اما به دلایل گفته شده باید ابتدا با یاد دهی فرهنگ سازی بهینه و استفاده ی درست و متناسب با اخلاق و آموزه های دینی و سپس از آن

استفاده نمود تا اطلاعات اشتباه و ناقص ایجاد نشود و از تربیت معنوی یا اسلامی نیز فاصله گرفته نشود به عبارت دیگر سواد استفاده از فضای مجازی بر استفاده از آن دارای تقدم می باشد. در نهایت با بررسی های انجام شده محققان به این نتیجه رسیدند استفاده درست و به جا از این محیط و حفظ تربیت های دینی اسلامی سبب می شود فضای مجازی نه تنها آسیب رسان نباشد بلکه مفید و برای افزایش علم و آگاهی و صرفه جویی در زمان نیز مورد استفاده قرار بگیرد.

پیشنهادات:

- برنامه ریزی و مدیریت در استفاده از فضای مجازی و افراطی استفاده نکنند زمان برای دانش آموزان مشخص کنیم.
- استفاده درست و بهینه برای استفاده از فضای مجازی به متریبان آموزش داده می شود.
- مسولان در ارتباط با فضای مجازی و بازی های طراحی شده و برنامه های مختلف تهیه شده مطالعه کنند و آگاهی کامل داشته باشند برای اجازه دسترسی به متریبان.
- برگزاری دوره هایی همچون ضمن خدمت و... برای مربیان که خود آگاهی لازم را داشته باشند و درست آموزش بدهند.
- روش ها و بازی های ترغیب کننده و برانگیزاننده به جای استفاده افراطی از فضای مجازی جایگزین شود.

منابع

- سلحشور، احمد (۱۳۹۰) حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی
- بختیاری، حسن؛ مجیدی، سعید (۱۳۹۶) تعیین اثر بخشی دوره های تربیت و تعالی معنوی کارکنان
- یدالهی فر، محمد جواد؛ فقهی، علیرضا؛ سیفی، محمد و همکاران (۱۳۹۷) اهداف و اصول تربیت معنوی بر اساس آموزه های امام علی (ع) در نهج البلاغه
- ترابی زاده، سمیه (۱۳۹۹) تاثیر فضای مجازی بر تعلیم و تربیت رسمی
- مصباحی جمشید، پرستو (۱۳۹۸) مسائل تربیت دینی در فضای مجازی و نحوه مواجهه با آن
- عباسی شوازی، محمد تقی؛ معینی، مهدی؛ پوردیان، روح الله (۱۳۹۷) فضای مجازی، همنشینی و رفتار های پرخطر: مطالعه ی رابطه ی همنشینی دانشجویان در فضای مجازی با رفتار های پر خطر در فضای واقعی و مجازی
- عسکری، سید احمد؛ شاه قاسمی، احسان (۱۳۹۹) مطالعات فضای مجازی و فرهنگ؛ نقدی بر کتاب فضای مجازی، اجتماع و فرهنگ
- شیخ انصاری، مهین (۱۴۰۱) جامعه ایرانی و فضای مجازی تحقیق ثانویه تحقیقات علوم اجتماعی در حوزه ی فضای مجازی
- مظفری، یوسف؛ کوشا، سهیلا (۱۳۹۹) سبک زندگی قرآنی و فضای مجازی
- الوندی، محمد؛ سلیمانی، ندا (۱۳۹۵) تحلیل ارزشیابی بیانات رهبر معظم انقلاب در مورد فضای مجازی پس از تشکیل شورای عالی فضای مجازی
- گودرزوند چگینی، محبوبه (۱۴۰۰) پیشگیری رشد مدار از بزهکاری جنسی کودکان در فضای مجازی؛ با تاکید بر نظام حقوقی ایران و فرانسه
- سجادی، سید مهدی (۱۳۹۵) فضای مجازی و نو مفهوم پردازی در مؤلفه های تربیت دینی: چالش و ضرورتی مغفول در نظریه پردازی های تربیتی
- تاجیک، محمد رضا؛ کاظمینی، نازنین (۱۳۹۳) رابطه فضای مجازی (اینترنت) با تغییرات فرهنگی و دینی کاربران
- شاه بیگی، فرزانه؛ نظری، سمانه (۱۳۹۰) آموزش مجازی: مزایا و محدودیت ها
- شمشیری، بابک؛ رحیمیان، سعید؛ تجلی اردکانی، حسین علی (۱۳۹۸) بررسی برخی مؤلفه های برنامه درسی تربیت معنوی در چارچوب سنت گرایی سیدحسین نصر